

Pota varovanja arheoloških spomenikov v SR Sloveniji

EXPERIENCES FAITES SUR LA PROTECTION DES MONUMENTS ARCHEOLOGIQUES EN
REPUBLIQUE SOCIALISTE DE SLOVENIE

Iva Mikl Curk

Danes govorimo o varstvu spomenikov v samoupravni socialistični družbi. Sozvočje teh dveh pojmov brez dvoma ni slučajno izbrano. Kulturni spomenik, zgodovinski spomenik ali preprosto spomenik gotovo ni nekaj brezčasnega ali nekaj, kar bi se lahko v celoti vrednotilo brez vsakih relacij s sodobnostjo. Nasprotno je ravno v spomenikih vsebovana poleg njihove osnovne zgodovinske pričevalnosti mnoga komponenta, mnoga vrednota, ki postane popolna šele v odnosu do sedanjosti, v neki družbeni ali tudi prostorski relaciji. Zatorej ni, ko obravnavamo dvogovor naše družbe, na sedanji stopnji razvoja, s spomeniki, moč uporabiti nobenih splošno veljavnih meril. Ena sama pot je, če hočemo ta dvogovor pošteno obravnavati: pregledati moramo spomeniško dediščino naše dežele (ali tudi del te dediščine), pregledati strokovne probleme, ki so se ob njej kopičili, in rešitve teh problemov. Potem šele je pred nami jasen in stvaren prikaz o odnosu med družbo in spomeniki pri nas in tudi jasno opozorilo na to, kaj je bilo dosedaj prav in kaj narobe, in jasna in stvarno dokumentirana smernica za naprej. Zdaj pogledjmo torej delo na eni zvrsti v naši spomeniški dediščini.

Ob jubilejih se radi oziramo nazaj. Tako si ob prehojeni poti lahko jasno načrtamo še ono za naprej. Pa vendar bi tu danes, še skoro bolj kakor da želimo podati dosleden dokumentarni pregled del na arheoloških spomenikih v Sloveniji, želeli strniti zapažanje, kako je v teh naših tridesetih letih ob praksi zorela teorija, po kateri skušamo delati tudi danes in ki jo moramo dopolniti za jutri.

V sestavu republiškega Zavoda za spomeniško varstvo je že od leta 1946 deloval referat za arheologijo, dasi je zanj sprva opravljal še vse strokovne posle Narodni muzej.¹ Redno nameščenega konservatorja za arheologijo je referat dobil z letom 1956, a slej ko prej je redno sodeloval z Narodnim muzejem, saj je Zavodu še več let manjkalo celo prostora za redno delo. Poleg tega bo pa vedno veljalo, da dosledno razmejiti nalog muzejske in spomeniškovarstvene mreže organizacij prav pri varstvu arheoloških spomenikov ni mogoče. Medsebojno sodelovanje in delitev dela po pa-

metnih dogovorih in določilih je vedno in povsod potrebno.

Prvič po osvoboditvi je postala vloga spomeniške službe opaznejša pri predlogih za zavarovanje v letih 1946 in 1947 izkopanih objektov na Ptujskem gradu. Spričo nesporazumov v interpretaciji sicer do realizacije ni prišlo, predlagana zavarovalna stavba je bila tudi mišljena bolj kot opozorilo in pomnik na živahno zgodovinsko dogajanje na ptujskem gradu kot pa diskreten konservatorski poseg na delikatni teren. Bila pa je koristna izkušnja.²

Organsko je iz potreb vsakdanje prakse rasla druga skupina nadvse pomembnega varstvenega dela na arheoloških spomenikih — zavarovalna izkopavanja. Tako so se začela mnoga pomembna sistematična izkopavanja, npr. na Bledu ali v Dobovi.³ Seveda je aktivna vloga za pripravo takih izkopavanj pripadla predvsem muzejem, toda tudi danes je še tako.

1949. začeta zavarovalna izkopavanja na Sadnikovem vrtu v Celju so prerasla v sistematična izkopavanja Herkulovega svetišča. Dobro ohranjeni sledovi so pa postali tudi prvi po vojni raziskani arheološki spomenik v Sloveniji, ki je bil postopno tudi konservatiran in prezentiran.⁴ Prezentacija je počasi dozorevala. spomenik zelo ugodno leži, da je kot nalašč položen za ureditev arheološkega parka. Ob nastajanju smo ureditev mnogokrat skoro premalo opazili, še zdaj pa jo lahko štejejo za uspelo rešitev, po kateri se tudi zdaj lahko večkrat ravnamo.

Z namestitvijo prvega konservatorja za arheologijo pri republiškem zavodu⁵ je bilo moč energičneje načrtovati tudi teoretične smernice in načrte za varstvo. Newdelhijska konvencija je normirala tudi v definicijah prakso pri izkopavanjih, predpisano dovoljenje in nadzor sta omogočila konfrontacijo mnenj ob odprti stratigrafiji in izkopavanja so postala še bolj kot prej v strokovnem svetu odmeven dogodek. Ob tem so se začela zbirati redna letna poročila, takorekoč ažurne pr-

² Varstvo spomenikov (VS) I/1 12, VS II 88, zapisniki komisij in predlog ureditve v arhivu ZSV SRS.

³ VS II 53 in 87, VS VII 289, VS II 147.

⁴ VS II 87, VS VIII 98, 201—203, načrti za ureditev v arhivu ZSV SRS.

⁵ V letih 1956 do 1959 dr. V. Šribar.

¹ Tudi referat je vodil dr. J. Kastelic.

ve objave del. To je vsekakor dosežek, čigar vseh posledic se le malokdaj zavemo. Toda ustvaril je rodovitna tla za sodelovanje. Na teh tleh je zraslo prvo dogovarjanje o terenskem poverjeništvu posameznih arheologov za potrebe spomeniškega varstva in to sprva na teritoriju občin, ki so jih pokrivali posamični muzeji,⁶ sklenjeni so bili dogovori o načinu osnovnih zavarovalnih ukrepov. Vzroki in posledice so se tvorno prepletali — napisana zakonska določila so bila posledica zdravega razvoja, razvoj v praksi pa zakonskih določil. Kljub vsem pomakljivostim tistih let smo danes že toliko odmaknjeni od njih, da lahko podvarimo, kako velikega pomena je bilo dejstvo, da so bili z dogajanjem seznanjeni vsi arheologi in tudi vsi pritegnjeni k prizadevanjem za rešitev. Iz tedanjih let nam je jasno, da je uspeh lahko le delo vseh, na to zdaj že včasih pozabljam.

Prizadevanje za pregled nad arheološkimi najdišči Slovenije, ki bi bil ob enem pregled arheoloških spomenikov, je postalo vse širše in preraslo v delo za pravo arheološko karto. To delo je posledje teklo zunaj spomeniškovarstvenih zavodov, a vselej z njihovim tesnim sodelovanjem. Do danes pa je še ostal torzo že tudi več kot pred desetletjem začetni pregled lapidarijskega gradiva zunaj muzejev.

Leta 1958 je uspela prva velika skupna terenska zavarovalna akcija, rezultat opisanega razvoja. V zadnjo fazo pripravljanih del za gradnjo hitre ceste Ljubljana Zagreb je uspelo vključiti zavarovanje arheoloških najdb in najdišč. Praktično delo več kot desetih arheologov je dokumentiralo vse najdbe ob gradnji in pred uničenjem raziskalo nasebinske sledove.⁷ Ob enem je dozorela manjša prezentacija rimske grobne parcele v Beli cerkvi. Prezentacija je v bistvu sestavni del občestnega prostora, je pa prijetna optična poanta vizuelnega prostora Bele crkve in Vinjega vrha, skratka prostora, kjer se razprostirajo največje površine arheoloških najdišč v Sloveniji.⁸

Od leta 1952 dalje so tekla sistematična izkopavanja v Šempetru v Savinjski dolini, kjer je postalo kmalu jasno, za kako pomembno arheološko najdišče gre. Jasno je bilo tudi, da bo ureditev lapidarija najdenih spomenikov delikatno delo, prav kakor vprašanje interpretacije posameznih členov.⁹ Dolgotrajni studij in tvorno sodelovanje SAZU, Univerze, Mestnega muzeja Celje, Zavoda za spomeniško varstvo SRS in pozneje tudi Zavoda za spomeniško varstvo Celje je obrodilo rezultate. Spomeniki so sestavljeni v okviru zelo obiskovanega arheološkega parka blizu prvotnega mesta sredi Šempetra in to v prvotni podobi.¹⁰

Leta 1961 je republiški zavod, ob tem, da je konservator za arheologijo¹¹ ves čas aktivno sodeloval pri pripravah za arheološko karto, na podlagi ankete med vsemi arheologi in arheološkimi zavodi pripravil prvi nacionalni program varstva arheoloških spomenikov. Ob tem je komisijsko odbral tudi arheološke spomenike I. kategorije. predvsem po obsegu njihove izpovedi, po tem, ali so pomembni za vso srednjo Evropo in severni Balkan in po tem, če se po njih imenuje kakšna kulturna formacija. Te kriterije in seznam je poznejša praksa nešteto krat potrdila, omogočili pa so tudi vse jasnejšo odločitev, kaj je arheološki spomenik, katere njegove komponente so največ vredne in kako ga zavarovati.

Ob tem je Zavod za spomeniško varstvo SRS raziskoval kompleksni spomenik Drnovo-Neviodunum.¹² Raziskave so hkrati vodile prezentacijo in program rbanistične ureditve malega naselja, čigar težišče naj bi podobno kot v Šempetru postal prezentirani arheološki kompleks. Do danes pa žal še načrt ni v celoti realiziran. Boleče čutimo oddaljenost terenske strokovne institucije, da smo mogli zabeležiti celo najizrazitejše primere vandalizma v Sloveniji na katerem od velikih arheoloških kompleksov.

L. 1961 so se v Ljubljani ob velikih gradnjah začela zavarovalna izkopavanja velikih površin.¹³ Preko tega pa sprva nismo mogli in še leta 1963 je jugoslovanski arheološki kongres opozoril na to, kako neodpustno je, da Ljubljana najdenih ostalin ni mogla prezentiranih vključiti v novi Trg revolucije. Toda razvoj je tudi tem težavam odbrusil ost. Koristno sodelovanje spomeniške službe, projektantov in antičnih arheologov Ljubljane v komisiji za Emono, ki ji po potrebi pritegnemo še investitorje in uporabnike zemljišč, je omogočilo enotno načrtovanje v ljubljanske središču. Omogočilo je zgraditev arheološkega parka na Jakopičevem vrtu, konservacijo severnih emonskih vrat, zavarovalna izkopavanja velike severne nekropole,¹⁴ ureditev zidu na Trgu revolucije, konservacijo in parkovno prezentacijo baptisterija pri šoli Majde Vrčkovnik, in prezentacijo temeljev čela vzhodnega dela foruma (magistratni del) v okviru slobodne funkcionalne arhitekture.¹⁵

Ureditve antičnega zapornega sistema so potekale vzporedno z deli v Ljubljani. Na Lanišču nad Kalcami smo imeli prvič opravka z obsežnejšimi gradbenimi deli na arheološkem spomeniku. Podrobnosti anastilozije je razjasnil vodja del v izčrpnem prikazu.¹⁶ Delom v Ljubljani so bila po principu blizu dela v Ajdovščini, kjer je več elementov antičnega naselja Castra vključenih kot dekorativni element v urbanistično zasnovo sodobnega me-

sta.¹⁷ Dela na limesu se nadaljujejo.¹⁸ To je naravno, saj gre pri limesu za največji gradbeni spomenik daljne preteklosti na slovenskih tleh.

V letu 1964 sta Zavod za spomeniško varstvo SRS in Narodni muzej skupno uredila in prezentirala tudi prvi prazgodovinski spomenik pri nas. To je venec velike, Sistematično raziskane prazgodovinske gomile v Stični.¹⁹ Delo je opozorilo na težave, ki so pred nami, kadar delamo na spomenikih, kjer ni zidov.

Organsko nadaljevanje leta 1961 pripravljene razvida spomenikov, kategorizacije in prvega nacionalnega plana je sodelovanje pri regionalnem prostorskem planu. To sodelovanje je dalo na podlagi za arheološko karto zbranega gradiva dopolnjen razvid arheoloških spomenikov, njih valorizacijo in določilo spomeniškega reda za vso Slovenijo. Detajlnih dopolnil potrebuje še mnogo, a osnove so že tu. Vsakdanja praksa potrjuje njih uporabnost.²⁰

Po letu 1964 se večja tudi število konservatorjev za arheologijo, tako da so danes arheologi že v treh (od sedmih) regionalnih zavodih za spomeniško varstvo, v republiškem pa sta po letu 1965 dva.

Svojski spomeniško varstveni problem je bilo treba rešiti v Izoli. Morsko delovanje v Simenovem zalivu zelo razjeda obalo. Zato je strokovna komisija za ureditev dopustila radikalen poseg — z nadzidavo pomola na antičnih temeljih in zasutjem antične črte obale je omogočila delno zavarovanje prostora s stavbami. Žal se delo še vedno ni razširilo na rtič s stavbami.²¹

Na spomenike iz zgodnjega srednjega veka je konservatorstvo razumljivo seglo najprej na Gorenjskem. Gorenjski muzej je v svoji veži prezentiral nekaj staroslovanskih grobov. Ta vrsta prezentacije je bila v naših krajih nova. Do danes je poserdovala že vrsto izkušenj.²² Pod tlakom so prezentirane tudi zgodnesrednjeveške ostaline na blejskem otoku,²³ kjer so se jasno morale podrediti baročnemu spomeniškem ambientu. Utrdbo na Pivki pri Naklem smo želeli v gozdnem ambientu ohraniti kar najbolj v izročeni podobi ruševine med nasipi. Žal je danes ureditev uničena.²⁴ Na turnirskem prostoru na Ptujskem gradu pa so leta 1973 le v tlaku prikazali tloris zanimivih arheoloških sledov, ki so bili že od leta 1951 zasuti.²⁵ Žal ima pa prostor še vedno več uporabnikov, da je trajnost ureditve še vedno vprašljiva.

¹⁷ VS VIII 199 in P. Petru VS X 131 ss.

¹⁸ Štampetov most in Sv. Pavel nad Vrtovinom, VS XVII—XIX/1, 125.

¹⁹ VS IX 174.

²⁰ Tudi P. Petru VS XIII—XIV 9 ss in I. Mikl Curk VS XII, 9 ss.

²¹ VS XV, 155.

²² A. Valič, VS XI, 13 s.

²³ VS IX 197, VS X 154, P. Petru, VS XVII—XIX/1, Blejski otok urejen, 79.

²⁴ VS XII 101, VS XV, 170.

²⁵ VS XVII—XIX/1, 165.

V zadnjem času je oživila raziskovalna dejavnost in z njo združeno konservatorsko delo na vrsti pomembnih poznoantičnih središč. Med njimi izstopata s svojimi fortifikacijami in izredno zanimivimi dvojnimi starokrščanskimi cerkvami Vranje in Rifnik. Obe najdišči sta na krajinsko markantnih točkah pa hkrati daleč od ugodnih komunikacij. Tako konservatorsko delo vodi misel, da mora biti prezentacija zgovorna in obstojna tu di pri naši klimi na prostem. Na ta način prezentiramo predvsem poteke zidov, delikatne ostaline ometov in drugih gradbenih detajlov pa zasipamo.²⁶ Dela na Svetih gorah na Bizeljskem se uče pri gorenjskih izkušnjah.²⁷ Prav tako naj bi delikatno delo v Kranju, ki ga utesnuje mnogo danosti (srednjeveški mestni ambient, sodobna funkcija prostora, počasno napredovanje sprememb v delovanju mestnega središča) zavarovalo pomembne poznoantične in srednjeveške stavbne ruševine pa sledove zgodnesrednjeveškega grobišča na še vedno najbolj preizkušen, dasi estetsko včasih kaj malo zadovoljiv način, zavarovalo v obliki spomeniškega prostora pod tlakom.²⁸

Leta 1958 začeto sodelovanje pri gradnji hitrih cest smo mogli v preteklih letih uspešno nadaljevati. Zavarovalna izkopavanja na znanih točkah smo opravili pred začetkom gradbenih del tako na trasi ceste Vrhnika—Razdrto kot Maribor—Celje, pa tudi sama gradbena dela smo spremljali, da bi sledili naključnim najdbam.²⁹

Kot željo, ki pa mogoče označuje nekaj novega v prizadevanju za varstvo arheoloških spomenikov, pa naj predstavimo še najnovejšo raziskovalno kaccijo z naslovom: Osnove za spomeniško valorizacijo znotraj večjih naselij iz arheoloških dob, s katero je v tem letu začel Zavod SRS za varstvo spomenikov. Ta raziskovalna akcija naj bi na podlagi aplikacije klasičnega arheološkega raziskovanja razvoja urbanizma v arheoloških dobah v varstveno rutino vnesla smernice za vsakdanje ravnanje. Seveda je moč začeti le na omejenih kompleksih. Za zdaj se največ problemov grmadi v Ptujju. Mesto se je dokaj počasi razvijalo okrog visokovrednega srednjeveškega jedra, vsekozi pa na prostoru arheoloških predhodnikov, predvsem pa rimskega Poetovia. Zemljišče, kjer se širijo sodobne mestna četiri, je celo nad polovico v razdrobljeni zasebni lasti. Družbena gradnja je posegla na velike površine gospodarskega predela antičnega mesta in v preteklih dveh letih spročila največja zavarovalna izkopavanja v Sloveniji. Toda nekaj ključnih urbanih središč starega Poetovia je znotraj površin individualnih stanovanjskih četrti, ki imajo danes še vedno premalo optičnih in vsebinskih poudarkov z ozirom na visoko spomeniško izpovedno vrednost. Ob novih raziskavah se kažejo spomeniki teh predelov še bolj kot zelo slabo ohranjeni, vsebinsko pa zelo visoko vredni,

²⁶ VS XVII—XIX/1, 215, 210.

²⁷ VS XVII—XIX/1, 165.

²⁸ VS XVII—XIX/1, 217.

²⁹ VS XIII—XIV 191, VS XV 152, 160, VS XVII—XIX/1, 211.

⁶ Cirkular dostavljen občinam in okrajem, dokumenti v arhivu ZSV SRS.

⁷ VS VII 303, 335, 336, 339.

⁸ VS VI 55.

⁹ VS IV 69, VI V 89, VS VII 101 ss in 88 ss.

¹⁰ J. Klemenc, VS X 145 ss, P. Petru Zb. zaščite 12, 115 s, isti, v Katalogi in monografije, Ljubljana.

¹¹ Tedaj že dr. P. Petru.

¹² VS IX 192.

¹³ Kompleks nunskega vrta.

¹⁴ VS IX 147.

¹⁵ M. Slabe, VS XI, 10 s, L. Plesničar VS X 150 s.

¹⁶ P. Petru VS X 131 ss.

saj jih vse jasneje spoznavamo kot jedro mesta, kjer so bile nameščene cesarske funkcije mesta, vojska in fiskalne institucije in to vsaj po 3. stoletju ozir. kot predeli, kjer je bil center provincialne samouprave. Po 3. stol. v arheoloških ostalinah še označuje slab material velikopotezno arhitekturo in razkošno končno obdelavo in nakazuje vrsto značilnih pojavov v družbenem razvoju tistega časa. Taka danost je zahtevna naloga za konservatorja in sodobno mesto. Tako želi najprej raziskovalna akcija čimbolje analizirati vse te arheološke in zgodovinske pojavnosti v razvoju mesta in ob tem nakazati vse konservatorske, ureditvene, lastniške in druge dileme. Z ene površine naj bi raziskovanje sčasoma poseglo še na druge ključne postojanke velikega rimskega mesta, preneslo pa bi se tudi na druge urbane aglomeracije iz arheoloških dob. Že med tekom bi mogla akcija nuditi dovolj gradiva za aktivno komponento v urbanističnih načrtih. Prisotnost arheoloških ostalin pa bo načrtovalcu in oblikovalcu stimulans, ne pa ovira. Kot rečeno, se akcija šele dobro začneja. O njej poročamo bolj iz želje po spodbudah, kot pa o nečem, kar je moč že preverjati po rezultatih.

Ko smo tako preleteli nekaj glavnih mejnikov v delu minulih 30 let ugotavljamo, da preteklost in njene izkušnje vse bolj zahtevajo od nas:

a) Dopolnjevati je treba gradivo prostorskih načrtov vseh vrst in to ne le z vrsto pasivnega ugotavljanja najdb marveč tudi z aktivnimi predlogi za ureditev spomeniških kompleksov.

b) Stalno moramo dopolnjevati nacionalni plan varstva.

c) Določiti moramo način delitve dela pri varstvu arheoloških spomenikov med vse organizacije, ki se ukvarjajo z arheologijo.

č) Iz izkušnje z opravljenih posegov pa hkrati iz napredka arheološkega raziskovanja moramo izluščiti delovno metodologijo, ki našim spomenikom najbolj ustreza.³⁰

d) Pospešiti moramo objavljanje zapažanj ob delih pa tudi vseh kriterijev za ravnanje, saj je vsaka konservatorjeva odločitev pod vplivom vrste trenutnih danosti, ki jih je pozneje treba poznati, iz samega dela pa jih nikakor ni več moč rekonstruirati.

e) Organizirano moramo spremljati vse posege v prostor s pravočasnimi zavarovalnimi izkopavanji povsod, kjer lahko domnevamo najdbe.

f) Vse poseg moramo načrtovati in voditi dosledno komisijsko.

g) Nujno je treba pospešiti skrb za operativne delavce, risarje, preparatorje, konservatorje — praktike itd.

Mnogo začrtanega je že naša vsakdanja delovna rutina, mnogo pa je še tiha želja, ki ji splet okoliščin ne da do veljave. Morda je poslednja točka tista, kjer smo mogli dosedaj najmanj narediti. Upajmo, da bomo mogli ob prihodnjem jubileju spomeniškega varstva tudi tu bolj zadovoljno gledati na prehojeno pot.

³⁰ Primer I. Mikl Curk, VS XV, 49 ss, ista XIII—XVI 23 ss.; M. Slabe, VS XV 21, P. Petru, VS XV 27 ss, T. Knez, VS XV 31 ss.